

Владо Стругар

ПОЈАВА НАРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКИХ ОДБОРА

На Мајском саветовању (1941. године) усвојено је гледиште да Комунистичка партија сједињује југословенске снаге у истовременој борби против окупације и целокупне капиталистичке класе. Каже се у закључцима саветовања: „Данас је влада Симовића у емиграцији, дакле, изван контроле народа, и народи Југославије ће се исто тако борити против ње, као што ће се свом одлучношћу борити против читаве оне капиталистичке клике која је остала у земљи и сада помоћу окупатора настоји да успостави народу омражени фашистички поредак. Против свих тих клика народ ће се борити, јер је већ данас свестан тога да уништење владавине капиталистичких издајника значи спас од ратова и сличних трагедија какву преживљавају данас наши народи“

На уласку у оружани устанак, ипак, Централни комитет знајући два битна задатка Комунистичке партије — да створи ослободилачку војску и заснује револуционарну власт — даје предност војном организовању; њега чини предметом свеопште партијске агитације, мотивом најширег окупљања патриота: довољно је да су против окупатора и ево им место у устаничкој војсци. Централни комитет не затура мисао о новој власти, али с њом мора опрезно изићи како одредба смера у социјалну револуцију не би одбила оне патриоте који ће подићи оружје на окупатора, али не помишљају, или не прихватају, да се упоредо могле вршити промене у врсти власти, у друштвеном уређењу. Први кораци увођења морали су бити одмерени наспрам свеколиког могућег окупаторског и колаборционистичког супротстављања, и, дакако, ти кораци предвиђени с највећим, вештим и мудрим уважавањем општег својства другог светског рата у којем су савезници социјалистичка земаља Совјетски Савез и капиталистичке велесиле Велика Британија и Сједињене Америчке Државе против фашизма који је усталом најгрубљи вид буржоаске владавине.

Прилика је очигледно таква, и не малена, да се крене у стварање револуционарне власти, али никако да се она метне за циљ пред свим другим, већ да се изводи као вид организовања ослободилачких снага, којим оне увећавају своје моћи да би на

ратишту победиле окупатора и колаборационисте. То је паметан избор ка прекретници: комунисти да могу ненаметљиво питати народ ослобођених мјеста и крајева како би уређење најбоље вредело да би се устанак оснажио, а патриоти да у тренуцима узмаха и полета против окупаторске борбе приме реч и предлог иницијативних предводника, комуниста. Један тренутак, дакле, бива неминован: комунисти хоће да почну заснивање нове власти, а устанички народ осећа да му врста реда треба, да једна, добра стега мора да га обухвати. Патриотско становништво прима одушевлено да суделује у том стварању, видећи у њему потврду своје воље, прилику одавно жуђење улоге.

Централни комитет је допустио нека се исказе револуционарна иницијатива маса, како често и радо комунисти говоре. То се чини свуда, с посебностима не баш изузетним, али таквим да су ту извесна обележја, но у свакој области ипак с тезом коју комунисти праве по теоријском моделу, а да је подобра савременим условима и стратегијском начелу: коначо ослобођење радног човека испод капиталистичке експлоатације.

1.

Централни комитет је у припреми оружаног устанка прогласио да радничка класа са својом авангардом Комунистичком партијом преузима вођство југословенских народа у борби за национално и социјално ослобођење. Покрајински комитети за Србију и Црну Гору објавили су тада да се револуционарне народне снаге мобилишу за последњи обрачун са капиталистима ради успоставе радничке власти. У Црној Гори, на пример, Паорајински комитет позива народ да побјеђујући капиталисте задобије политичку слободу и услове економског благостања, као што су совјетски народи, каже, изпрађујући социјализам искоренили човеково робовање; а поводом немачког напада на Совјетски Савез, овај комитет је позвао народ Црне Горе, Боке и Санцака да јача „борбени савез радника и сељака у борби за остварење совјетске власти и коначан обрачун са капиталистичким системом“ Ту је постављена нескривена класна оријентација, а пре него што ће се обликовати својеврсност југословенског револуционарног преображаја. Централни комитет у свом прогласу (22. јуна) не назива класном већ општеномском предстојећу ослободилачку борбу; и можда је ово по мери одредбе Извршног комитета Коминтерне — да је у садашњој етапи нужна ослобађања од фашистичког подјармљивања а не прилика за социјалистичку револуцију. Централни комитет, међутим, неуклоњиво има намеру да противфашистичку ослободилачку борбу продене извођењем социјалних промена. Он је 25. јула прогласом објавио: стару власт рушити и разбијати као средство окупаторовог притиска на становништво, а стварати нову, устаничку власт. Ту се

склопио зачетак трајног усмеравања ради упоредног стварања нове војске и нове власти, ту је закорачење у револуцију.

Црна Гора и део Санџака већ су у том настојању: хитро су испољили намеру, хтели њом до далеког циља, поставили магистралан пример. Команде герилских одреда, после првих успешних напада на италијанске посаде, активно виде неопходност нове власти. (Герилци из ослобођеног Вирпазара, на пример, известили су 16. јула срески комитет Партије: „ у селима око Вира одржавамо конференције и свуда народ тражи да се изабере један или два угледна човјека као мјесна власт, пошто смо досадашњу распустили“.) Одлуке о власти доносе комитети Комунистичке партије и војна руководства. Војнореволуционарни комитет у Колашину именован је 19. јула Народни одбор за срез колашински. Истог дана, по иницијативи месног комитета Партије, одржана је у Андријевици конференција представника устаничког становништва (око 300 учесника), који су изабрали Народни одбор за срез андријевички. У Беранама је 21. јула, на сличној скупштини грађана и сељака, изабран срески Народни одбор ослобођења. Овог дана, одлуком Обласног комитета Партије за Санџак основан је Народноослободилачки комитет за срез бјелопољски. У ослобођеном Даинловграду зачиње се нова власт именовањем такозваног комесара да обавља најнеопходније послове, док се оснује одбор; слично је зачета власт и у срезу шавничком (назвали су је Народни суд). Привремена врховна команда националноослободилачких трупа Црне Горе, Боке и Санџака издала је 22. јула упутство о изборима народних представника у органе власти у општинама и срезовима, и прогласила да њој припада сва власт на ослобођеној територији. На конференцији делегата беранског, бјелопољског, колашинског и андријевичког среза, у Беранама 2. августа, закључено је да по два представника из сваког среза образују Врховну националну ослободилачку управу, са седиштем у Колашину, која ће издати програмску платформу и радити да се мобилишу све народне снаге за циљеве ослободилачке борбе. Италијански продор од Подгорице према Колашину спречио је ово установљење.

Свуда су у овим одборима поред комуниста и припадници грађанских партија, у понеком и до половине чланства. А где су одбори изабрани на јавним скупштинама, изишли су кроз жестоку расправу. (У Андријевици, баш, устали су неки чиновници да разбију скуп, јер, кажу, неће они да их предводе комунисти који су народ гурнули у ватру, већ нека се мирује и чека на Енглеze и Американце, они ће донети ослобођење.) Најразвијенији међу свима био је одбор у Беранама (издавао је и свој билтен). Саставом — огледало устаничке масе — тај одбор, и сваки други у тринаестојулском устанку, настао је да би обликовао и вршио начело равноправности различитих. Али, то је сада утопија, јер се ови одбори у себи крше због стварне немогућности да се у једном телу, на уласку у револуцију, држе мирољубиво

и сложно изданци неједнаких класних и сталешких разлога и побуда. Ти одбори, иако краткотрајни, открили су и предсказали: не равноправност различитих, већ сагласност истоветних — то мора да буде политички закон револуционарне власти. Она ће њим стећи највећи услов чврстине, али једновремено и допустити да се у простор за демократију, и њом прикривено, увлачи супротност настојање; преовлађивање истоветности корисно је победи а сужава човека.

У Србији, партизански одреди први заснивају нову власт (Штаб Посавског одреда, на пример, издао је упутство о оснивању одбора на свом подручју), пошто су разбијали општинске управе, среска начелства, жандармеријске станице. И најчешће је овако: по ослобођењу неког места или рејона, штаб одреда би именовано одбор власти или би сазвао народни збор на којем је објашњавао циљеве борбе против окупатора и позвао сељацима и грађанима да бирају људе који ће их представљати и помагати одреду, јер су, каже се, председници општина, деловође и порезници издали народ, хоће и под окупацијом да га пљачкају. Овај ебзвлашће осукало, или постала неминовном само војна власт: безвлашће осукало, или постало неминовном само војна власт; а видела се и самовоља у народу чим су партизани почели да спаљују архиве општинских и среских установа, преузимају зграде и осталу државну својину. На почетку, те органе власти у Србији називају: ослободилачки комитети, комитети ослобођења, одбори ослобођења, народноослободилачки комитети, одбори Народноослободилачког фронта, одбори за помоћ одреду, одбори Народноослободилачког фонда. После првих упутстава која је у августу дао о широком политичком саставу нове власти, и невеликог успеха да у њих уђу „присталице свих бивших партија које се данас изјашњавају за борбу против окупатора“ — Покрајински комитет је 4. септембра издао директиву окружним комитетима да се у свим местима успоставе ослободилачки одбори Народног фронта који ће бити власт и да, сем њих, нико други не може мобилисати српски народ и ни у ком другом циљу осим за борбу против окупатора. Одбори стварани према овој директиви добијају назив народноослободилачки одбори и постају носиоци власти. Затим је врло значајно саветовање у Главном штабу Србије, 16. септембра у селу Дулену, у пределу Крагујевца, посвећено уређењу садејства између партизанских одреда, новој власти, четницима. На саветовању је закључено да је нужно стварати народноослободилачке одборе као установе власти, а треба да постоје и одбори Народноослободилачког фонда.

Поред месних одбора који су надлежни за једно или више села, понегде и за подручје општине, појављују се срески и градски народноослободилачки одбори: међу првима 5. септембра Срески народноослободилачки одбор у Крупњу, па 14. септембра Месни одбор у Бајиној Башти који је убрзо постао срески одбор, Градски народноослободилачки одбор у Ужицу (26.) септембра) ко

ји има 26 чланова. Одбор у Крупњу је решио да његове одлуке вреде и важе само кад су донете на седницама целог састава, да би се тако омогућило демократско владање и спречила самовоља; одмах је закључио да се усрезу одрже зборови на којима ће становништво изабрати сеоске народноослободилачке одборе, и у сваком да је 3 до 5 чланова; то је убрзо учињено. Где не постоје народноослободилачки одбори, ту партијски комитети и ћелије именују одборе Народноослободилачког фонда да скупљајући средства за партизанске одреде врше уједно улогу политичког ујединитеља патриотског људства, и за њ' тим послом који обављају, буду готово један ступањ власти. У народноослободилачким одборима, више у градским него у сеоским, има поред комуниста и припадника других партија; штавише, и таквог да су сатава као што је на пример одбор у Чачку којег сачињавају партизани и четници Драже Михаиловића (до почетка новембра). Раскид трепљивости између партизана и четника, и њихове местимичне војне сарадње, нагнаће у попуштање или узмицање, понегде и ометање, већину праћанских демократа који су ушли у народноослободилачке одборе и нашли се на њиховом послу. А то раздвајање, доиста знаком надолажења класног сукоба, намеће поузданом устаничком језгру да се још чвршће сједини, удаљи од свега склоног колебању или супротној страни, себе свије стегом, моралном и политичком, на искључиву подударност са правцем и задацима које одређује Комунистичка партија. Нужно, дакле, да би нова власт иако опстала, мора се она испунити преовладавањем ове једнопартијности; то за њу није тегоба већ повољно сасређење да би имала чврстину и била добро средство револуције.

У Војводини — тешко удареној немачким, мађарским и усташким одмаздама — добија Народноослободилачки фонд знатну важност; његови одбори не само да потпомажу партизане новцем и припадника других партија; штавише, и таквог да су састава једнако: одбори за народноослободилачку борбу, народни одбори, комитети народноослободилачке борбе. Има их у свим пределима, а највише у Срему, по закључцима партизанског саветовања у селу Пећинцима (у децембру 1941. године), кад је именован Окружни одбор Народноослободилачког фонда.

У Босни и Херцеговини има занимљивих неједнакости у зачињању устаничке власти. Већ у предустанничким збеговима, договором старешина, угледних људи или изабраних повереника, почиње један уплив, сличан власти, да би људство навео реду, избегао га од расула и новог излагања окупаторском и колаборационистичком дивљању, да би се оно могло прехранити, сачувати стоку и покретан иметак. Тако у Херцеговини настају први сеоски одбори, кратко да трају али ипак да буду клица нових настојања. Успехом устанка бива боља могућност. Сад штабови војних јединица, комитети и ћелије Комунистичке партије одлучују о заснивању и облицима власти. Најпре, заправо, штабови сматрају своје јединице влашћу на ослобођеном подручју. Они

им наређују да врше оно што налаже оружана борба: мобилизацију војничког људства, снабдевање, одржавање реда. То траје неједнако у појединим крајевима, ипак неколико месеци.

На збору у Соколцу, у источној Босни, изабран је 13. септембра општински одбор као власт на ослобођеном пределу Романије. Штаб Сарајевске области је издао 15. септембра упутство да пленум општинског одбора бира веће које извршава његове одлуке, и да је председник општине носилац извршне власти, одговоран одбору и штабу партизанске јединице. Председник општинског одбора у Соколцу је истовремено и командант места, каткад се казало — командант општине; иначе, по овом упутству: председника бирају одборници а команданта места поставља партизански штаб. Овако, преко истих лица, најуже се сједињују војна и грађанска власт, што је, уопште, често решење за изванредна стања и радње. По одлуци (среског) Штаба герилских одреда створено је 30. јула, као прва установа ослободилачке власти у покрајини, Војнореволюционарно веће у Дрвару (за ослобођене крајеве Крајине и Лике) које су сачинили политички комесари одреда. Наредбом је, уз то, одређено да се оснују сеоска већа да би у својим рејонима била влашћу. Дана 3. августа у Дрвару је образован Општински одбор састављен од представника свих села. Читав дрварски крај има сада нову власт. (Немачки опуномоћени генерал у Независној Држави Хрватској, Глез Хорстенау, известио је немачку Врховну команду да су, вели он, устаници у Дрвару успоставили совјетску републику.)

У Хрватској у оним крајевима где је усташки терор нагерао српско становништво у шуму, поникли су такви одбори којима је поверено да се брину о реду у збеговима, набављају храну, одржавају везу са селима која су напуштена и суседним збеговима. У Далмацији, Хрватском приморју, Загорју, па и у Загребу, Карловцу, Сушаку и другим градовима, настали су акциони одбори, одбори Народноослободилачког фонда, или одбори народне помоћи да би помагали партизанске одреде и вршили политичку агитацију. На ослобођеној територији у Лици, у Дивоселу (код Госпића), појавио се 10. августа први одбор власти. У Лици су често чланови одбора називани командиром или комесаром села. Овде је тек један зачетак власти, углавном помоћни орган партизанских јединица, још неизведен за самосталну иницијативу и акцију. У Кордуњу и Банији, између река Купе и Уне, изишла је намера оснивања националноослободилачких комитета у селима и срезовима. У Кирињу, на збору сељака из околине Вргин-Моста, изабран је 1. августа Комитет народне одбране да предводи устанике и врши праћ. власт у ослобођ. пределу Кордуна. Ово и слична већа, понегде названа и друкчије, на пример, рејонски комитети, обједињују окружна и среска партијска руководства у сарадњи са штабовима партизанских јединица. Тако је било до одлуке и упутства Окружног комитета Партије за Карловац (од 30. септембра), да се у селима, општинама и срезовима

оснивају народноослободилачки одбори који ће вршити „политичку, управну и административну власт“.

Јединствен правац овом засниваљу дао је Централни комитет Комунистичке партије Хрватске директивом 30. септембра: да се у свим крајевима именују и бирају одбори Народноослободилачког фронта као органи који ће мобилисати борце за партизанске одреде и уређивати прикупљање материјалне помоћи за њих. Уопште, као и друне, настоје и у Хрватској нова власт из тих неједнако називаних одбора којима је најпре одређено да се брину о снабдевању партизанских бораца и сиротог становништва, да би после, упоредо са учвршћењем устанка, ширењем и извесном сталношћу ослобођене територије, све пуније улазили у функцију владавине као испољење и као чинилац ослободилачког рата и револуције.

У Словенији револуционарна власт настаје у оквиру Освободилне фронте (основане 27. априла 1941. године), која има покрајинске, окружне, рејонске и месне (теренске) одборе готово на целој етничкој територији. Ови одбори мобилишу народне снаге за ослободилачку борбу и тако стичу ауторитет власти. У Љубљани је највеће упориште Освободилне фронте; цени се да јој ту припада око 20.000 грађана. Сем одбора, као већа за политичко деловање и борбену акцију она овде има у сом саставу: стручна удружења — учитеља, професора, лекара, графичара, намештеника; подружнице у пошти, железничком транспорту, италијанској покрајинској управи, чак у окупаторовом суду и полицији; посебне одборе на Универзитету, у гимназијама и другим средњим школама; свега у августу 1941. године само у Љубљани делује око 300 одбора Освободилне фронте. У овом месту је и седиште Централног комитета Комунистичке партије Словеније, Врховног пленума Освободилне фронте, Главног штаба партизанских чета. Из Љубљане је одношен санитетски материјал за партизане, овде су лечени њихови рањеници, ту одржавани течајеви партизанског санитета. Освободилна фронта је убирала порез ослобођења, написала Зајам слободе, успоставила неколико штампарија, многа складишта, радионице, тајну радио-станицу, обухватила разгранату организацију Народне помоћи, потпомагала затворене и интерниране родољубе, избеглице и породице партизанских бораца. Објављено је (13. септембра, у њеном листу „Словенски порочевалец“) да се Освободилна фронта здраво укоренила, да је јединство у њој данас највеће сједињавање словеначког народа.

Организованост народа у већем дјелу Словеније постала је толика да је Врховни пленум Освободилне фронте — са председником Јосипом Видмаром и секретаром Борисом Кидричем на челу — донео 16. септембра одлуку да се конституише у Словеначки народноослободилачки одбор који ће за време народноослободилачког рата једини представљати, организовати и водити словеначки народ. У прогласу, 20. септембра, одбор је објавио да

његово оснивање представља нови корак ослобођења и уједињења свих Словенаца у доба када ће словеначки народ на сопственој земљи бити свој господар. На четвртом заседању Врховног пленума (у ствари другом словеначког народноослободилачког одбора), 1. новембра усвојен је коначан програм Освободилне фронте. Врховни пленум освободилне фронте има двојно својство: Највиши је форум политичког покрета, и објединитељ је процеса којим из овог покрета настаје ослободилачка власт. (Борис Кидрич је казао да је ово чињеница, легитимна и адекватна националној потреби Словеније која прелази у акцију, истура „активно словенство“, да би својом победом превазишла дуговековну туђинску премоћ, и то чини са Освободилном фронтом, том „државом у држави“ и јемством будуће слободе.) Освободилна фронта се таквом потврдила већ 29. октобра, кад овог дана — у спомен на прву словеначку владу по изласку из аустроугарског ропства — по њеном позиву и налогу готово ни једног Словенца није било за видети на улицама Љубљане између седам и осам часова увече; сличан, демонстративан бојкот приредила је Освободилна фронта и 1. децембра, на дан југословенског уједињења. Тај својерстан плебисцит, не изласком пред јавне трибине већ склањањем са видеља, веома нескривено је обелоданио одсудно одређење словеначког народа; окупатору се казало: не сматрају га овде добротвором и мирољупцем већ насилником; уместо пријатељства, ево му по заслуги — презир и мржња; лепа словеначка земља за њега да је — што и пустиња.

У Македонији се први органи народне власти јављају под разним називима. То су одбори народне помоћи, народни комитети, народноослободилачки комитети, тајни комитети, одбори Црвене помоћи, одбори Народноослободилачког фонда, сеоски комитети, а оснивају се у Скопљу, Куманову, Штипу, Кавадарцима, Прилепу, Крушеву, Битољу, Кичеву, Гостивару и селима око ових градова. Свуда их стварају комитети и ћелије Комунистичке партије, да сакупљају помоћ за партизане и ухапшене родољубе, да тајно или преко скупова врше политичку агитацију: објашњавају циљеве ослободилачке борбе, окупљају патриоте. Из њих, таквог им називања, облика и посла изнићи ће власт македонског народа, та коју он вековима жуди.

Настављајући предатну Црвену помоћ — то хуманитарно потпомагање ухапшених комуниста, свих противника режима, и њихових притешњених породица — стварају у многим крајевима Народну помоћ, која почетком устанка постаје Народноослободилачки фонд. Задатак је овог фонда тројак: да прикупља одело, храну, новац, лекове и санитетска средства за партизанске одреде; да приступом сваком имућнику, сваком патриоти, зачине и спаја човечну солидарност становништва са ослободиоцима; да заснива и собом држи извесно политичко обједињавање које би могло бити ослономцем устаначке власти. Фонд, не баш пуне изграђености пошто има само ниже и више одборе, ближи је нео-

предељеним а добронамерним људима од других ослободилачких организација, јер сваком прилази прво преко хумане побуде. У многим местима и пределима фонд настаје пре других видова организовања, а кад настану и други, знатнији, он ће остати са својим првостепеним задатком: да прикупља помоћ. У окупираним градовима, нарочито, и уопште на неослобођеним подручјима, постојаће дуго илегални одбори фонда, подесни да у њима поред комуниста буду и патриоти друкчијих политичких учеђења. А јединство ту, држало се лакше због мање дужности и послова, него што је могла опстати слога истог несродства у народно-ослободилачким одборима. Стицали су одбори фонда, ипак, толику, чврстину да чим се прилика указала, а хитном потребом, и најчешће у истом личном саставу — многи бивају народноослободилачки одбори дакле већа пуне власти.

2.

У Политбироу Централног комитета, покрајинским и нижим руководством Комунистичке партије задобијају, и не одједном, јасно гледиште о новој власти, њеном склопу, улози и моћи. Политбиро — обрађен обзиром према свим домаћим и иностраним отпорима — наднео се иницијативном стваралаштву ослободилаца, посматра га, прати, прибира искуства ради своје одлуке, јер се одавно добро зна да би непотпуно радио самостални покрет ако у тренуцима свог најпунијег размаха не би стварао све то битно што му његова целокупност омогуђује, стратегија налаже. Овде се управо дешава како се мисли и очекује, и баш врло одрешито тамо где непосредно делују чланови Централног комитета и покрајинских партијских руководства. Али то дејство мора имати своје развиће да би се на њему могло нешто закључити, свакако док се покаже како патриотско становништво прима комунистичку вољу да се устанком пође у војевање за равноправност народа, слободу човекову, правду свима, и поврх, док се види како патриоти својим суделовањем, доприносом, оживотворују ту стратегијску замисао.

Генерални секретар Партије, Тито, 23. августа је потврдио (депешом Коминтерни) да вођство мисли о новој власти, и већ је до врха пројектује, јер дотадашње устаничке успехе вероватно оцењује као довољан темељ ослободилачке обнове државе Југославије, несумњиво као демократске федерације. Саопштавајући ту мисао и руководство устанка у Хрватској, Тито је објаснио да Политбиро припрема оснивање Народног комитета ослобођења, у којем би поред комуниста били и „представници разних демократских струја“, каже, 3 — 4 из Хрватске, 2 из Словеније, 4 из Србије, 2 из Црне Горе; комитет би био што и влада, издао би проглас народу и позвао га у ослободилачку борбу. Тако сада, кроз ову намеру, понавља закључак Мајског саветовања којим

комунисти сврставају избегличку владу у низ на супротној страни, међу противнике. И жеља је да се сусретом комуниста и демократа у једној влади — разуме се по односу вођства првих и савезништва других — добије чињеница која ће, можда успешније од других, оспоравати окупаторско и колаборационистичко причање, дакако и целокупне буржоазије, да је оружани устанак једино комунистичка самовољна радња. Свакако, ово је колико израз старе концепције у новом тренутку, једнако и синтеза процене устаначког успеха, доста брзо испољење побуде да се обухвати целокупно заснивање и подизање нове, федеративне државе. Али то ће ипак остати у намери и предлогу, још неостварљиво више због уплива иностраних него домаћих чинилаца, да би се врх нове структуре, федерације, поставио тек онда кад га утемељење и надградња непосредно уздигну, пораст досегне, неодољив да се доврши.

Ово недоспеће до владе неће успорити унапређивање ослободилачке власти. Ту истовремено, Саветовање у Столицама одређује поуздано настављање, неупоредиво тежи и дуготрајнији, али бољи пут до врха установе власти. Како је ту решено да се у ослобођеним крајевима оснивају народноослободилачки одбори као нова власт, изнио је Политбиро свој суд и објавио овај закључак једним чланком (19. октобра 1941. године у „Борби“, листу Комунистичке партије Југославије), који је написао Едвард Кардељ. Он је указао најпре да циљеви налажу да се све народне снаге ставе у службу фронта, а стари органи власти — општинске управе, среска начелства, жандармеријске станице — поставши упоришта окупатора, то не могу да обезбеде. Једино народноослободилачки одбори, изабрани слободно и непосредно, могу да остваре јединство позадине с фронтом; зато, иако они свуда још нису носиоци власти, то морају постати, и у тој улози бити до протеривања окупатора и коначног ослобођења земље, када ће се прићи организовању државне управе. Предвиђа да одбори, сарађујући са штабовима партизанских одреда, обезбеђују потребне борце на фронту, да помоћу народних стража чувају ред у позадини и боре се против пљачке, разбојништва, шпекулације, против окупаторових сарадника, да се брину о исхрани сиромашних становника и породица бораца на фронту, да организују привредни рад, трговину и саобраћај како треба фронту, да стварају Народноослободилачки фонд у који ће сабирати приходе и прилоге ради обављања своје дужности. Ево, дакле, далекосежне директиве које ће се национална партијска и војна руководства, и даље упућивана од Политбироа и Врховног штаба, придржавати у стварању и усмеравању народноослободилачких одбора. Заиста је сада — почевши од одбора у тринаестојулском устанку који хтедоше бити свенародна власт, па деловања замашног Војнореволуционарног вијећа у Дрвару, добро усмерене иницијативе у Кордуну и чудесно разгранате Ослободилне фронте — дошао устаначки покрет до прилике да у ослобођеним крајевима и градовима западне

и јужне Србије (Прокупље је слободно до 9. јануара 1942. године) може увелико обликовати своју власт: већа свих ступњева до националног врха. На оном што је у Столицама сазнао о устанничком борењу у свим пределима Југославије, и на својим непосредним увиђањима, Политбиро је сачинио закључак државноправне вредности, поставио начело које ће трајно вредети, да ће све доцније и новије овог смера бити дочлањење већ утемељеног опсега, настављање по узетом правцу.

Дошавши у Фочу, са доживљајима из Србије и сопственим сазнањима о Санцаку, источној Босни, Херцеговини и Црној Гори — решили су у Политбироу да саставе читав правни нацрт о народноослободилачким одборима, сажимајући и нова искуства, а с погледом на развој светског рата (како се било чуло и поверовало: свршиће се до краја 1942. године), и према својој процени о несумњивом проширивању оружаног сукоба између ослободилачких и противреволуционарних снага на унутрашњим линијама југословенског ратишта. Поверено је Моши Пијаде да изради пројект у којем ће добити одредбу цело искуство из дотадашњег стварања власти, и у њему, према новим могућностима и задацима покрета, бити упутство за даље напоре. Његовим залагањем и сарадњом овде присутних чланова Политбироа и Врховног штаба, издата су у Фочи 2. фебруара 1942. године два документа: „Задаци и устројство народноослободилачких одбора“ и „Објашњења и упутства за рад народноослободилачких одбора у ослобођеним крајевима“. Ти такозвани Фочански прописи потврђују закључке саветовања у Столицама и гледиште октобарске директиве о народној власти. Прописи тумаче начин избора и рада сеоских, општинских и средских одбора, назначују политичку делатност народноослободилачких одбора, одређују им задатке (у 10 тачака) у снабдевању војске и становништва, завођењу реда, безбедности, привредне, здравствене, социјалне и културне делатности у ослобођеним крајевима. Прописима је предвиђено да све јавне и државне зграде, имања, железнице, рудници, путеви, мостови, фабрике, предузећа, радионице, болнице и апотеке буду под војном управом. Фочански прописи називају народноослободилачке одборе: политичким органима ослободилачког покрета, непартијском влашћу народа који се бори за ослобођење, демократски изабраном по начелу родољубиве непоколебљивости „у борби против фашистичког окупатора и његових домаћих слугу“ И ових одбора да су „све функције власти осим оних које припадају војним властима“, одређено је у прописима и тако постављено извесно разграничење које су штабови војних јединица често прекорачили, као иницијатори или оснивачи грађанских власти, и због нужде да се брзо удовољи хитним потребама војевања. На Фочанске прописе надовезује се правно даље заснивање револуционарне власти у Југославији; упутио их је Врховни штаб свим националним и обласним руководством да по њима раде, да их примењују.

Још пре, Србија је имала одиста велики напредак. То су Политбиро и Врховни штаб у средишту саме радње процењивали могуће исходе, непосредно усмеравали развитак. (Кардељ каже да су све темељне одлуке ослободилачке власти у Ужицу биле претходно виђене у Врховном штабу кад му је овде било седиште.) Успостављени су окружни инародноослободилачки одбори у Чачку и Ужицу, над градским, средским и месним одборима својих подручја, док свуда на ослобођеној територији постоје ови нижи одбори. Створена је и подигнута структура која се у националном досегу правно надграђују и довршава 17. XI 1941. г. у Ужицу образувањем Главног народноослободилачког одбора Србије. Председник одбора је Драгојло Дудић, а секретар Петар Стамболић; у његовом саставу су и повереници за послове пољопривреде, снабдевања позадине, организовања болница, финансија, грађевинарства, просвете и школства, привредне радиности и трговине, и да руководе изградњом и радом нижих народноослободилачких одбора. Овим конституисањем испунила се целокупна вертикална димензија устаничке власти у Србији; изглед тог узраста, и са већом унутрашњом потпуношћу, остаће исти. А позније: било да ће делатно постојати или претрпети велике губитке под навалом непријатеља, свака ту доградња и обнављање обављаће се на револуционарном изгону и по демократском избору.

У Црној Гори, Боки Которској и Санџаку, иако су се у првим одборима власти за тринаестојулског устанка налазили осим комуниста и припадници прађанских странака — Земљорадничке, Демократске, Радикалне, Југословенске националне, Југословенске радикалне заједнице, Федералистичке — та коалиција се не обнавља. Комунисти већ у септембру стварају у овим крајевима сеоске и општинске одборе. Одсада одборе сачињавају одређити родољуби, и нико сем комуниста не улази у њих по партијском припадништву. Јер ново оснивање власти започиње, и траје до половине новембра, као увођење у антифашистичку револуцију, говори се, нужну етапу испред пролетерске револуције; и спомиље се, још, да су наоружани одреди „устаничка војска радног народа“, једном, чак, војска Партије“, што ће рећи оружана снага која обара капиталисте и заводи совјетску власт. Овакво називање и схватање је откљоњено, чим се од Ивана Милутиновића, члана Политбироа, упућеног за делегата у Црну Гору, сазнало за одлуке у Столицама. И у Црној Гори и Боки Которској даље се власт назива народноослободилачки одбори; оснивају их још у селима и општинама, и средске одборе у свим средовима; нигде, тако рећи, да је предела без народноослободилачког одбора.

Доспело се до обима и ступња кад је могуће и нужно обједињавање целе структуре пред једним већем које ће усмеравати власт и представљати целокупно патриотско становништво. Покрајински комитет Комунистичке партије тако је сазвао 8. фебруара 1942. године у Манастиру Острогу близу Никшића скуп-

штину 65 црногорских и бокелјских родољуба: комуниста, припадника левог крила грађанских странака и угледних појединаца, безмало (показаће се) све одлучних бораца ослободилачког покрета. После саслушана два реферата и одржане дебате, скупштина је изабрала Народноослободилачки одбор за Црну Гору и Боку Которску, 22 члана у њему, а његов Извршни одбор су сачинили Божо Љумовић, политички секретар Покрајинског комитета, Лазар Ђуровић и Иван Вујошевић. Скупштина је усвојила проглас којим учесници кажу: без обзира на раније подвојености „родољубље нас је све ујединило“; они позивају народ да се сједини против италијанског окупатора, и супротстави колаборационистима, четницима понајпре, који би у земљи проузроковали грађански рат. Скупштина је казала да су партизански одреди „једина оружана сила народа“. У прогласу скупштине споменути су задаци Народноослободилачког одбора за Црну Гору и Боку: да повеже све ниже одборе (сеоске, општинске и среске), јер „народноослободилачки одбори, иако су привремени носиоци народне власти, морају постати истински органи те власти; да организује и поведе најодлучнију борбу против глади, гладне смрти, којом непријатељ жели да нас помори“. Одбор је убрзо издао упутство којим је завео реквизицију и прописао како да је власти врше, ставио сва црквена и задужбинска имања под управу општинских народноослободилачких одбора. Учеснике Острошке скупштине одабрали су општински и срески комитети Комунистичке партије, колико се најдемократскије могло у ратовању, кад партизански одреди задржавају и стежу италијанску војску у градовима да не проваљује на ослобођена подручја. Делегати су представљали све крајеве, па и све слојеве патриотског становништва, штавише и разне политичке групе; без сумње; скупштина је устанички парламент. Као ова што је у Острогу, биће до краја ослободилачког рата, опет у Црној Гори, и другде, одржано још много покрајинских скупштина, једнако изабраних, саставом сличних (тек после прекретнице другог светског рата и свеукупног југословенског борења), истоветно опуномоћених, сазиваних да довршавају обликовање националних државности и међусобно једнаким значењем сачине фигуру југословенске федерације, собом, и дајући овлашћене представнике у савезни врх.

И у Босни и Херцеговини продужило се унапређење и ширење устаничке власти. Делегат Централног комитета Светозар Вукмановић упутио је у новембру 1941. године директиву свим окружним комитетима у покрајини да се овим руководе: укидати установе монархистичке југословенске и скорашње окупаторске и колаборационистичке власти, а избором успостављати народноослободилачке одборе, опуномоћене да једино они врше сву грађанску власт у ослобођеним крајевима, мобилишу народне снаге и имућство ради коначног ослобођења. Ово усмеравање су потврдила и два саветовања — 25. децембра у Рогатици и 7. јануара 1942. године на Романији — чланова Политбироа и Врховног

штаба са војним и партијским руководством ослободилачког покрета у Босни и Херцеговини. Дана 29. новембра изабран је у Ласкви код Требиња Општински народноослободилачки одбор, први овакав у Херцеговини. После је основано највише сеоских народноослободилачких одбора, па на састанцима њихових делегата неколико општинских, а с почетка 1942. године — и среских одбора, већ према Фочанским прописима. Узмотло се овако да 17. априла, у Дабру, буде изабран Обласни народноослободилачки одбор за Херцеговину, да руководи радом нижих одбора и створи још чвршће јединство између фронта и позадине. Као у Херцеговини и источној Босни, пошао је сличан напредак и у средњој и западној Босни, нарочито после партијске конференције у Скендер-Вакуфу (21. до 23. фебруара), на којој је закључено одлучно опредељење против четника, и да се прошири јединствено стварање власти, изабирају виши органи. Убрзо је, 10. марта, на скупу делегата нижих одбора, изабран народноослободилачки одбор за срез Босански Петровац, међу најпрвим овог ступња у Босни и Херцеговини. Нов подстицај узет је 25. маја, кад је у ослобођеном Приједору одржана скупштина представника 22 општинска одбора, на којој се решавало о обнови привреде у слободним крајевима. Међу главним задацима народноослободилачких одбора у Босни и Херцеговини стоји у средишту дужност им да стварају братство и јединство Срба, Хрвата и Муслимана, здружују их у борби и рату за национално и социјално ослобођење.

Централни комитет Комунистичке партије Хрватске — према одлукама саветовања у Столицима, више Титових препорука, Кардељевог чланку у „Борби“ и својим проценама — издао је 6. децембра 1941. године директиву о стварању и задацима народноослободилачких одбора. На неослобођеној територији да се стварају илегални одбори који ће организовати разне врсте отпора окупатору: бојкот тржишта, супротстављање попису и реквизицији жита и стоке, неплаћање пореза, одупирање утицају колаборационистичких политичких организација. Стварати и акционе одборе у неослобођеним местима да би ширили ослободилачку мисао међу патриотима. У ослобођеним крајевима оснивати и подизати народноослободилачке одборе као једину власт. Био је 20. новембра већ изабран народноослободилачки одбор за срез Војнић, па после ове значајне директиве: 14. децембра Срески народноослободилачки одбор Вргин-Мост (у Кордуну), до краја месеца и одбори за срезове Слуњ, Вељун, Бриње, а 17. јануара 1942. године образован је Окружни народноослободилачки одбор за Кољун и 28. фебруара — Окружни народноослободилачки одбор Крбаве (обухвата личке срезове Удбину и Кореницу). У даљем стварању и развоју народноослободилачких одбора примењивале се и Фочански прописи. Одбори на ослобођеној територији махом су бирани: сеоски на скуповима целог становништва, а виши на седницама одређених делегата; илегалне и акционе одборе обично именују комитети Комунистичке партије. И у Хр-

ватској је стварање и неговање братства и јединства Хрвата и Срба велика дужност народноослободилачких одбора. Јер хрватски народ није стекао националну слободу преко усташке државе, сателитске творевине фашистичких окупатора, нити он слободу може имати у поретку који почива на свеукупном искључивању, чак и физичком уништавању упоредо настањених Срба. Корени народне слободе у Хрватској морају се темељити у слози Хрвата и Срба, а трајно постојаће она у заједници, федерацији равноправних југословенских народа; то је смисао целог заснивања ослободилачке власти.

У Словенији, Извршни одбор Освободилне фронте одредио је 11. октобра 1941. године задатке нижих одбора ове организације, и указао им да се морају осећати као органи суверене народне власти; Фронта досита све више првширује такво деловање. Извршни одбор је 17. маја 1942. године донео одлуку да одбори преузму власт на подручјима која су партизански одреди ослободили; а 27. јуна је установио Народноослободилачко веће, као привремену владу, са повереништвима за: општу управу, везу са другим југословенским народима, финансије, судство, просвету, пропаганду, сељаштво, прехрану. Веће је прогласом позвало родољубе да испуњавају одлуке Освободилне фронте и помогну да се победи непријатељ; оно је издало неколико наредби. Овако, кроз Освободилну фронту словеначки народ конституише националну државу. И баш куд је и како хтела мисао која се бележи још од оног дана кад су писцу Ивану Цанкару његов таленат и социјалистичко убеђење дали моћ да каже: нека Словенци подигну свој слободни дом у окриљу југословенске федеративне републике.

У Македонији су одбори потпомагали партијску организацију у настојању да створи партизанске одреде и обезбеди им снабдевање и подршку становништва. Покрајински одбор Народноослободилачког фонда издао је 4. маја упутство организацији да њени одбори постану органи политичке агитације, јер фонду није главно да прикупља помоћ за партизанске одреде, већ да буде зачетак политичког организовања становништва и народне власти. Ту је клица за крупан пораст и помисао на националну државу македонског народа, којој се прилика ствара и успеће омогућује удруженом ослободилачком борбом Македонаца и других народа и народности Југославије, дакле у федерацији где ће Македонија бити равноправни члан.

У народноослободилачке одборе су бирани представници свих слојева патриотског становништва: способни, покрету одани људи; бива смењен ко је испољио лабавост или покушао да одбор подреди којем личном или неком другом политичком циљу; неискрена реч и подмуклост нису овде отрпљени. Секретари одбора су најчешће чланови Комунистичке партије, и они веома отичу дајући подстицај и правац. Градски одбори у Србији оби-

чно имају секције: за мобилизацију, привреду и исхрану, набавку и расподелу огрева, социјално старање, просвету, финансије, снабдевање фронта, администрацију и судство. Слично је и у другим крајевима. Срески одбори имају састав налик градским, на пример, у Беранама — шест одсека за главне секторе рада. Револуционарно вијеће у Дрвару, посебно, има комесаријат за исхрану и комесаријат за јавну сигурност, одбор за комуналну политику и одбор за индустрију (да уреди стање индустријских радника у овом месту). У општинске одборе обично је бирано 10 до 25 чланова који сачињавају пленум и деле дужности по струкама; неки су изабрали свој извршни одбор да свакодневно ради, имају овлашћења и највише одговорности. Сеоски одбори нису подељени на секције, већ су поједини њихови чланови добијали одређене обавезе.

3.

Народноослободилачки одбори настају из слома монархистичке државе, после краткот прекида у државном континуитету Југославије, да зауставе окупаторско разарање и сложе народе да обнове заједницу на братству и равноправности.

Стратегија која одређује овај циљ народноослободилачких одбора рачуна на двоструко непријатељство испред њих: фашистичких окупатора и националних буржоазија. Сва југословенска буржоазија, уосталом, за двадесетогодишње своје владавине беклаше разорила одбрамбену способност земље; условила је њен брз пад у ропство и олакшала окупаторима да правдају цепање Југославије и убијање жеље у Југословена да живе у заједници. Буржоазија је пала пред окупаторима, и никако их није могла спречити да завладају и направе раскид Југославије.

Позивајући народ да брани опстанак, да се напаја братством и бори за ново јединство, комунисти су знали како ударају на окупаторе и уједно да повређују као кривца целокупну буржоазију. Комунисти су показали да је њима, пре него било којем другом политичком чиниоцу, циљ да Југославија опстане. И та борба коју су повели ради обнове јединства мора бити веома тешка и драматична, због онолике снаге окупаторске, и врло сложена, због тога што су националне буржоазије изневериле патриотску дужност. Зато ни позив на устанак ни ма која акција у било ком пределу Југославије не бивају независно од домаћих класних односа, преплићу се од првог часа национални и класни узроци и циљеви. По прупама неједнако, али баш у целости, националне буржоазије постају окупаторов савезник, унутрашња диверзиона снага, и зато их устанички удар и народни отпор против туђина није могао заобићи. Целокупна Југословенска буржоазија прима колаборационизам, да би се заштитила од тешке повреде с окупаторске стране и обезбедила свој опстанак пред на-

родним гневом, револуцијом која надире. И кроз то сарадничтво лишила се она права да се назива представником нације и уједно последње могућности да једном патриотском заслугом докаже како још може бити корисна друштвеном прогресу. Измакло је буржоаским моћима да буду срж и стуб братства и јединства народа и народности Југославије, као темељу и споју свему у заједници. А кад је Комунистичка партија речима братство и јединство назвала кључ своје националне политике и у данима устанка их подигла као заставу, биле су те две речи нешто као звезде на небу које треба досећи. Морало је бити да падне много жртава, погине доста бораца, много патње се претури, па и немало времена прође, да те речи седну на срца људи и постану воља која сједињује. Увидети да ни једна група која сарађује с окупатором не чини ништа друго сем што му служи, и да краљевска избегличка влада преко војних и политичких снага у земљи једнако онемогућује народно ослобођење, ово разумети и још ломити мржњу и неповерење који су у предратно време настали, па чврснути општу свест о могућности и нужности заједнице у братству и слози, било је могуће само у непосредној борби којом се установљује равноправност, поставља и гради нова држава.

Народноослободилачки одбори су овоме намењени: да спајају борбу за ослобођење испод окупатора са борбом за класну победу радника и сељака, дакле за национално и социјално ослобођење. И како им је услов успешно ратовање Народноослободилачке војске и активно сједињавање патриотског становништва, тако и они настанком и улогом подстичу и потпомажу цео ослободилачки подухват који баш преко њих улази у социјалну револуцију као своју суштаствену радњу.

Народноослободилачки одбори демократским и вишенационалним саставом свога чланства и постојањем у свакој покрајини Југославије, у окриљу патриотских снага сваког народа и народности — заснивају федерацију, нови склоп државне структуре која ће се целином подићи на равноправности, и њу саму држати као трајно својство преуређене заједнице.

Несумњиво је да у њима постоји, баш од настанка првих одбора, свакако постоји и републикански принцип. Окупљање патриота пролази кроз врло жестоко сукобљавање између ослободилачког покрета и монархистичких снага које су са свог класног интереса примиле сарадњу са окупаторима, и то у првом реду да би се онемогућила победа револуције; а покрет којем су комунисти језгро и вођство разара старе облике и преко свеукупне државне и друштвене промене поставља установе најсупротније старинском реду.

Народноослободилачки одбори свих ступњева биће основна и цела градња федерације, и јесу облик за републику која ће овој целокупности дати вид посве довршене државе. Чим су почели да се јављају, а поглавито кад су као власт прекрили прве

ослобођене територије, разложно је било ценити да ће они, успеју ли коначно, бити — федерација и република у Југославији. Ослободилачко ратовање и с њим упоредно револуционарно мењање трајаће две године од прве појаве народноослободилачких одбора, кад ће на њима, од њих целовито развијених, федерација моћи као остварење да се придене имену Југославије, а још две године па ће се обе и републиком звати. Федерација Југославија настаје као држава народноослободилачких одбора.

Vlado Strugar

NAISSANCE DES COMITES DE LIBERATION NATIONALE

R é s u m é

Dans cet essai l'auteur expose les raisons et les motifs de la naissance des premiers organes révolutionnaires du gouvernement populaire sur le territoire de Yougoslavie toute entière. On y signale qu'au moment décisif les communistes yougoslaves ont compris que l'heure était venue pour former le nouveau gouvernement populaire et qu'ils avaient l'appui de la plupart du peuple. Le parti communiste yougoslave, la puissance motrice dans ce procès, a eu pour modèle la formation du gouvernement ouvrier à l'Union Soviétique et l'orientation de classes du mouvement communiste révolutionnaire dans le monde.